नेपाल सरकार

मर्यादित महिनावारी राष्ट्रिय नीति २०७५

१. पृष्ठभुमि

जनगणना २०६८ अनुसार नेपालमा कूल जनसंख्याको ४६.७९ प्रतिशत प्रजनन उमेर समुहका महिलाहरु छन्। यस उमेर समुहका हरेक महिला मासिक रुपमा रजस्वला हुने गर्दछिन् । महिनावारी हुनु प्राकृतिक कुरा हो जुन महिलाको प्रजनन् प्रक्रियासँग जोडिएको हुन्छ । महिनावारीका बखत रगत निक्लने क्रम ३ देखि ७ दिनसम्म चल्न सक्छ । महिनावारी एक मासिक चक्र हो जुन सामान्यतया २८ दिनको हुने गर्दछ, तर कसै–कसैमा वा कहिलेकाहीँ २१ देखि ३५ दिनको अन्तरमा पनि हुन सक्छ । किशोरीहरू किशोरावस्थामा प्रवेश गरेपछि महिनावारी शुरू हुन थाल्छ । शारीरिक विकासक्रममा परिवर्तन हुने हर्मोनहरूको कारणले महिनावारी हुने गर्दछ । सामान्यतः ९ देखि १६ बर्षको उमेर बीच किशोरीहरूमा महिनावारी सुरु भइ ४५ देखि ५० बर्ष उमेर भित्रमा सकिन्छ ।

२१औं शताब्दिको पुर्वार्द्ध पार गर्न लागिसक्दा पनि महिनावारीलाई समाजले अझै अन्धविश्वासी एवम् नकारात्मक दृष्टिवाट हेर्ने गरिएकै कारण जनसंख्याको आधा हिस्साले अमर्यादित र असुरक्षित जीबन गुजार्न बाध्य हुनु परेको अवस्था विद्यमान रहेको छ।

नेपाल सरकारले विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरूद्वारा महिनावारी सम्वन्धित मुद्दाहरु सम्वोधन गर्न प्रयास गरेता पनि ति प्रयासहरु दिगो हुन सकेका छैनन् । प्रजनन् स्वास्थ्य रणनीति, (सन् १९९८) मा किशोर किशोरीको स्वास्थ्य सम्बन्धमा एक रणनीति बनेको छ जहाँ महिनावारीलाई किशोरी स्वास्थ्यको सामान्य पक्षका रुपमा लिईएको देखिन्छ । जसको अर्थ महिनावारीलाई आजीवन प्रक्रियाको रुपमा लिइएको देखिँदैन, जस अन्तर्गत रजोनिवृत्ति (menopause) र रजस्वलाका अन्य पक्षहरु पनि पर्दछन् ।

बिद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०१६ - २०२३) मा स्वास्थ्य र पोषण शिर्षक अन्तर्गत गोपनीयता, महिनावारी र सरसफाइ सुनिश्चित गरेको छ । विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत व्यक्तिगत सरसफाइ, किशोरी वयश्कमा हुने शारीरिक परिवर्तन, यौन स्वास्थ्य, महिनावारीको विषयहरुको जानकारी समावेश गरिएको छ, तथापि यसले महिनावारी सँग जोडिएको मानसिक चिन्ता, हैरानी र उत्पिडनका बारेमा खुलेर बोल्न सकेको पाईंदैन । सहभागिता एबम अवसरको सन्दर्भमा लैङ्गिक समताको बारेमा कुरा गरेतापनि महिनावारीको विषय अझै मौन छ ।

यसै परिप्रेक्ष्यमा नेपालको संविधानले हरेक नेपालीलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने लगायत स्वाथ्य सम्बन्धी हकको प्रत्याभूति गरेको छ । त्यसै गरी मुलुकी संहिता २०७४ ले महिनावारी सम्बन्धमा हुने सबै किसिमका भेदभाव छुवाछुत एवम अमानवीय व्यवहारहरु लाई दण्डनीय बनाएको छ । संबैधानिक प्रत्याभूतिको कार्यान्वयन गर्दै नेपाली महिलाहरुको मर्यादित जिवन यापन एवम समृद्धि हासिल गर्न सहयोगी वातावरणको सृजना गर्ने ध्येयका साथ नेपाल सरकारले यो मर्यादित महिनावारी राष्ट्रिय नीति २०७५ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ।

२. समस्या, चुनौती र अवसर

२.१. समस्या:

मानव अधिकार र विकासको परिप्रेक्ष्यबाट हेर्दा नेपालमा मात्र नभइ संसार भरिनै महिनावारीलाई बेवास्ता गरिएको पाइन्छ । नेपालका विभिन्न क्षेत्र, सामाजिक परम्परा, संस्कृतिका आधारमा महिनावारीलाई नकारात्मक धारणा, अन्धविश्वास, छुवाछुतसँग जोडेर महिनावारी भएको किशोरि वा महिला साथै महिनावारीको रगत लाज, भेदभाव, अपवित्र, फोहोर र प्रदूषित मानिदै आएको छ । यस्ता रीतिरिवाज र कुसंस्कारजन्य कुराहरु लाई केलाएर हेर्ने हो भने अझैपनि नेपालका विभिन्न सम्प्रदायमा ४० वटा भन्दा बढी यस्ता कुप्रथाहरु अभ्यासमा छन् ।

प्राचीन काल देखि नै चलि आएको छुवाछुतको अभ्यास सुदूरपश्चिम र मध्यपश्चिमका पहाडी भेगहरुमा अझै पनि ज्वलन्त रुपमा देखिएतापनि काठमाडौँ वा महोत्तरी जस्ता जिल्लाहरुमा पनि अदृश्यरुपमा अभ्यास भईरहेका पाईन्छन् जसमा छुवाछुतको अभ्यासबाट पिडित जो कोही किशोरी वा महिलाहरुमा शारीरिक तथा मानसिक समस्याहरु समेत देखा पर्ने गरेको पाईन्छ । संस्कृतिको आड्मा महिलाहरु माथि गरिने यस्ता अमानवीय व्यवहार मानव अधिकारका विरुद्धमा छन् । सुदूरपश्चिमका अधिकांश महिलाहरुलाई रजस्वला भएपछि घरको जग, भान्सा तथा पुजा कोठा छुन नहुने, बस्नका लागि आफु बस्दै आएको घर भन्दा पर गोठमा बस्नुपर्ने, गाई, भैँसीको दुध-दही खानबाट बर्जित हुनुपर्ने, धार्मिक, सांस्कृतिक कार्यक्रमहरुमा सहभागि हुन नपाउने जस्ता प्रतिबन्धहरु लगाईदै आएको पाईन्छ। रजश्वलाका बखत महिलालाई बस्नका लागि कतै छुट्टै गोठ वा टौवा आदि बनाईएको हुन्छ भने कतै घरको छिंडीमा बस्तु-भाउ सङ्गै वा शहरी क्षेत्रमा भाडामा बस्नु परेका अबस्थामा कोठाको एक कुनो छुट्याएर बार्ने गरिएको पनि पाईन्छ । गोठमा बस्नुपर्ने बाध्यताकै कारण किशोरी तथा महिलाहरुलाई पौष्टिक आहार, आराम, सरसफाइ, माया-ममता एबम् सर-सहयोगबाट बञ्चित हुनु पर्ने; अध्ययन, रोजगारी एबम् सामाजिक-राजनीतिक अवसरहरूबाट टाढिनुका साथै यस्ता कुरीति प्रथाहरु कै कारण

बलात्कार, हत्या, सर्पदंश लगायत जङ्गली जनावरको शिकार तथा जाडोले कठ्याङ्ग्रिएर ज्यान जाने गरेको स्थिति अझै विद्यमान रहेको छ ।

महिला र पुरुषको अस्तित्व जीबको उत्पति सँगै रहँदै आएको र सृष्टिको निरन्तरताका लागि महिनावारी एक अपरिहार्य प्राकृतिक प्रकृया भएको कुरा अनुभव र विज्ञानले प्रष्ट पारिसकेको अवस्थामा पनि महिनावारीको विषयमा खुलेर संवाद हुन नसक्नु, पर्याप्त मात्रामा अध्ययन-अनुसन्धान हुन नसक्नु तथा ठोस नीतिगत प्रबन्धको अभाव आदि कारणले हाल २१औँ शताब्दीमा आईपुग्दा पनि त्यो कुरीतिलाई हटाउन सकिएको छैन । यसलाई हिंसा र अपराधका रूपमा हैन बरू अझै पनि संस्कृतिको रुपमा हेरिने क्रम जारी नै छ । हालसम्म महिनावारी सम्बन्धी जति पनि कार्यक्रमहरु आएका छन् ती सबै सरसफाईका मुद्दासँग बढी जोडिएको र मानवअधिकारको पक्षलाई नछोएको पाइन्छ ।

२.२.चुनौती:

क) मर्यादित महिनावारी एक अन्तर्सम्वन्धित र बहुसरोकारको विषय भएको हुँदा संबद्ध सबै सरोकारवालाहरुको समझदारी, समन्वय र सहकार्य सुनिश्चित गर्ने कार्य,

ख) सदियौं देखि धार्मिक, सामाजिक र सांस्कृतिक परम्परामा समेत जरा गाडी सकेको यो महिनावारी सम्बन्धमा विद्यमान अवैज्ञानिक, अमानवीय एवम अन्धविश्वासपूर्ण कुरितिको तत्काल अन्त गर्ने कार्य,

ग) महिनावारी सम्बन्धमा छुवाछुत एवम भेदभावपूर्ण व्यवहार धेर-थोर रुपमा सम्पूर्ण समाजमा व्याप्त रहनुका साथै नितान्त परिवार भित्रको विषय भएको हुँदा लक्षित समूह, समुदाय वा क्षेत्र किटान गरि कार्यक्रम कसरी संचालन गर्ने भन्ने बिषय,

घ) महिनावारी विषयलाई लज्जा, घृणा र अपवित्रताको विषयका रुपमा हेरिने परम्परा व्याप्त रहेको परिवेशमा मर्यादित महिनावारी अथवा रजस्वलाका बारेमा खुलेर कुरा गर्ने वा मौनता तोडने कदम,

ङ) मर्यादित महिनावारीको सहजकारी वातावरण सृजना गर्न आवश्यक पूर्वाधार संरचना एवम सेवा सुविधाका लागि आवश्यक साधन श्रोत जुटाउने कार्य,

च) महिनावारीको विषयलाई नितान्त स्त्रीजन्य समस्या वा बिषय ठान्ने पुरुष वादी चिन्तनमा तत्काल परिबर्तन ल्याउने कार्य,

छ) अमर्यादित महिनावारी सम्बन्धी व्यवहारहरु केही हदसम्म गरिबी संग समेत सम्बन्धित देखिएको हुँदा सर्व प्रथम गरिबी निवारणको अहम प्रश्न,

ज) नितान्त पारिवारिक विषय भएकै कारण अमर्यादित महिनाबारीलाई हिंसा वा अपराधका रुपमा हेर्ने तथा यस बिषयलाई स्वास्थ्य सम्बन्धी मात्र नभई मानव अधिकारको बिषयका रुपमा हेर्नु अझै चुनौती कै बिषय देखिन्छ।

२.३ अवसर:

क) मानव अधिकारमुखी संविधान,

ख) महिला अधिकार एवम शसक्तिकरणमुखी र समावेशी अन्तर्राष्ट्रिय अभियानहरु, प्रतिवद्धताहरु एवम महासन्धिहरु,

ग) "जहाँ नारीको सम्मान हुन्छ, त्यहाँ भगवान पनि रमाऊँछन्" (यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः) भन्ने धारणा नेपाली समाजमा रहेको,

घ) नारी र पुरुष जनसंख्याको शैक्षिक स्तर समान दरमा वृद्धि हुदै गएको,

ङ) गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्याको अनुपात क्रमश: घटदै गएको तथा मानव विकास सुचकाङ्कमा सुधार आउँदै गएको,

च) राज्य संयन्त्र समावेशी र कानुनको शासन सुदृढ बन्दै गएको,

छ) अमर्यादित महिनावारी अन्त्यका लागि आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको प्रतिवद्धता एवम तत्परता,

ज) सन् २०१३ मा काठमाण्डौमा सम्पन्न दक्षिण एसियाली सरसफाइ सम्मेलन (SACOSAN) ले महिनावारीको मुद्दालाई निम्नानुसार समावेश गरेपछि खानेपानी तथा सरसफाइ मन्त्रालयले यो विषयलाई प्राथमिकता दिएको छ:-

(१) सबै सार्वजनिक भवन, विशेष गरि विद्यालय, स्वास्थ्य क्लिनिकहरूमा बालबालिका र अपाङ्ग मैत्री सेवालाई प्राथमिकता र महिनावारी स्वच्छता ब्यबस्थापन सम्वन्धी प्रचार।

(२) डिजाइन, वितरण र अनुगमन ।

(३) बच्चा, किशोरी, महिला र अपाङ्ग मैत्री WaSH सुविधाको लागि आवश्यक निर्देशिका बनाइ लागु गर्ने ।

झ) सरसफाइ गुरुयोजना, २०६८ ले हरेक सार्वजनिक स्थलहरुमा लैङ्गिक र अपाङ्ग मैत्री सेवाहरु हुनुपर्ने माग गरेकोछ ।

ञ) महिला, वालवालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले सर्वोच्च अदालतको फैसलाको आधारमा छाउपडी प्रथा विरुद्द एउटा निर्देशिका जारी गरेको छ, यद्यपि उक्त निर्देशिकाले मध्य र सुदुर पश्चिमाञ्चलको छाउपडी गोठ लगायत महिनावारीको समग्र मुद्दालाई यथोचित सम्वोधन गर्न सकेको देखिएको छैन ।

ट) महिनावारी हुँदा गरिएको प्रतिवन्ध नै लैङ्गिक असमानताको मुख्य कारण हो भनेर संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार परिषद्ले सन् २०१४ मा घोषणा गरेपछि यो एउटा छलफलको विषय बनेको छ, जसका निम्न पक्षहरू रहेका छन्:-

- महिनावारी स्वच्छता ब्यबस्थापन
- महिनावारी स्वास्थ्य र ब्यबस्थापन
- महिनावारी अधिकार

यद्यपि महिनावारीका यी पक्षहरूले प्रत्यक्ष रुपमा शान्ति, मानव अधिकार एबम् सशक्तिकरणलाई असर गर्ने भएकोले यो सबैको सरोकारको विषय हो । त्यसैले हरेक किशोरी अनि महिलाले महिनावारीलाई मर्यादित तरिकाले ब्यबस्थापन गर्न पाउनु पर्दछ भन्ने मान्यता स्थापित भएको छ । मर्यादित महिनावारी मानव अधिकारको त्यस्तो सवाल हो जहाँ महिनावारीलाई प्राकृतिक रूपमा लिई आधारभूत आवश्यकताका सबै पक्षहरु जस्तैः आवास, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य, कानुनी सुरक्षा, सशक्तिकरण, वातावरण, खानेपानी तथा सरसफाइमा भेदभाव रहित पहुँच र स्वतन्त्रता पूर्वक स-सम्मान बाँच्न पाउने अवस्था विद्यमान हुन्छ ।

३. नीति तर्जुमाका प्रमुख आधारहरु

३.१. संवैधानिक आधार:

क) "हामी नेपाली जनता ... ... स्वाभिमानलाई अक्षुण्ण राखि जनताका सार्वभौम अधिकार ... ... लाई आत्मसात गर्दै, ... अग्रगामी परिवर्त्तनका लागि ... ... सामन्ती केन्द्रिकृत र एकात्मक राज्य ब्यबस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्दै, ... सबै प्रकारका विभेद र ... ... छुवाछुतको अन्त्य गरि समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागीतामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गर्दै, ... नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, ... कानुनी राज्यको अवधारणा लगयतका लोकतान्त्रिक मुल्य र मान्यतामा प्रतिवद्ध रहि समृद्ध राष्ट्र निर्माण गर्न, ... यो संविधान जारी गर्दै छौं " भन्ने नेपालको संविधानको प्रस्तावना कै मर्म र भावना रहेको,

ख) सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने, वैयक्तिक स्वतन्त्रता, समानता, न्याय, छुवाछुत तथा भेदभाव मुक्त भई बाँच्न पाउने, स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने, स्वथ्य रहनका लागि स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइ सेवामा पहुचको हक हुने, खाद्य सम्बन्धी हक, आवास सम्बन्धी हक, महिला सम्बन्धी हक, सामाजिक न्यायको हक लगायत संविधानको भाग-३ मौलिक हक र कर्तब्य अन्तर्गत धारा १६,१७,१८,२०,२४,३०,३५,३६,३७,४२ का मर्म र भावना,

ग) संविधानको भाग-४ राज्यका निर्देशिक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व अर्न्तगत धारा ५० निर्देशक सिद्धान्तहरुको खण्ड (१), (२) मा उल्लेखित मर्म र भावना; धारा ५१ खण्ड (ख), (ग), (ञ) र (झ) मा उल्लेखित मर्म र भावना; धारा ५२, ५३ र ५४ का प्रबन्धहरु एवम तिनका मर्म र भावना,

घ) संविधानको धारा ४७ मा संविधान प्रदत्त मौलिक हकहरु कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार राज्यको संविधान प्रारम्भ भएको ३ वर्ष भित्र कानुनी ब्यबस्था गर्नु पर्ने, आदि जस्ता संवैधानिक प्रवन्धहरुलाई मर्यादित महिनावारी नीति, २०७५ तर्जुमाका आधारका रुपमा लिईएको छ।

३.२. राष्ट्रिय प्रतिवद्धता:

क) सामाजिक न्याय र सामानतामा अधारित समाज एवम् लोक कल्याणकारी राज्यको निर्माण गर्ने ध्येय अधिकांश प्रमुख राजनैतिक दलहरुका घोषणा पत्र र परिलक्ष्यहरु संविधानमा प्रतिबिम्वित भई लिपिवद्ध भएको छ,

ख) मर्यादित महिनावारीलाई स्वास्थ्य सरसफाइ र स्वच्छता लगायत अन्तर सम्बन्धित विषय क्षेत्रका रुपमा हेरिनु पर्ने आवश्यकता बोध सहित यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार संरचना र सेवा एवम सुविधाहरुको प्रक्षेपण “खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रगत दिर्घकालीन योजना दस्तावेज २०७४-२०८३” ले गरे अनुरुप प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि त्यसलाई राष्ट्रिय नीतिले पृष्ट-समर्थन गर्नु आवश्यक रहेको ,

३.३. अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता :

दिगो विकास लक्ष्य (SDG) २०३० सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्रमा हस्ताक्षर गर्ने नेपाल पनि पक्ष राष्ट्र हो । यसको लक्ष्य नं. ६.२ ले विद्यालयमा लैङ्गिक उत्तरदायी शौचालयको बारेमा प्रत्यक्ष बोलेको त छ, तापनि महिनावारी सम्वन्धमा मौन रहेको देखिन्छ, जबकी हाम्रो जस्तो मुलुकमा महिनावारी पनि भोक, गरिबी, स्वास्थ्य र शिक्षा झैँ एक पाटोको रूपमा रहेको छ ।

सन् २०३० भित्र दीगो विकासका विश्वव्यापी लक्ष्यहरु प्राप्त गर्न संयुक्त राष्ट्र संघ द्वारा परिलक्षित सबैका लागि सुरक्षित र मर्यादित खानेपानी, सरसफाइ एबम् स्वच्छता, स्वास्थ्य, आवास सुविधा आदिको ब्यबस्था गर्नु राज्यको दायित्व बन्न पुगेको छ । मर्यादित महिनावारीको पक्षलाई सहयोग पु-याउन दीगो विकासका सवै विषयक्षेत्रगत परिलक्ष्यहरु हासिल गर्न सम्वद्ध सबै बिषय क्षेत्रगत निकाय वा संस्थाहरु र तिनका योजना एवम कार्यक्रमहरुलाई निर्देशित गर्न यो मर्यादित महीनाबारी राष्ट्रिय नीतिको आवश्यकता वोध भएको छ ।

३.४. नेपाल सरकार, विषयगत मन्त्रालयहरुको अग्रसरता :

(क) तत्कालीन खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालयको अगुवाई र स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला बालबालिका एवम समाज कल्याण जस्ता बिषयगत मन्त्रालयहरुको सहभागितामा २०७३।१०।२७ र २८ गते दुई दिने मर्यादित माहिनावारी सम्बन्धमा नीतिगत परामर्श

कार्यशालाको आयोजना गरिएको थियो । सो कार्यशालाका सुझाबका आधारमा खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालय द्धारा सम्वद्ध प्रमुख विषयगत मन्त्रालय, बिभाग एवम अन्य गैरसरकारी संस्थाहरु समेत संलग्न १४ सदस्यीय नीति तर्जुमा कार्यदल गठन गरिएको थियो । यो नीति मस्यौदा सोही कार्यदलको उपज हो ।

(ख) त्यसै गरी खानेपानी तथा सरसफाई मन्त्रालयको अगुवाई र बिषयगत मन्त्रालयहरु, बिभागहरू लगायत खानेपानी र सरसफाइ क्षेत्रगत सरोकारवालहरूको सहभागिता एबम् वाटर सप्लाई एण्ड स्यानिटेशन कोल्याबोरेटिभ काउन्शिल-जेनेभा र सो को नेपाल कन्ट्रि अफिस समेतको सहजिकरणमा २०७३।११।०९ देखि १६ गते सम्म सात दिने मर्यादित माहिनावारी सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रशिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम सफलतापूर्वक आयोजन गरिएको थियो । सो कार्यक्रममा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञहरूको प्रस्तुतीकरण एबम् छलफलका कतिपय बिषय-बस्तुहरू यो नीति मस्यौदाका लागि सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयुक्त भएका छन् ।

४. यस नीतिको संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ

(१) यस नीतिको नाम " मर्यादित महिनावारी राष्ट्रिय नीति, २०७५" रहेको छ ।

(२) नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् बाट स्वीकृत भएको मिति देखि नै यो नीति कार्यान्वयनमा आएको मानिने छ ।

५. दीर्घकालिन सोच

“मर्यादित महिनावारी”[1]

६. अभिप्राय / ध्येय

यस नीतिले अङ्गिकार गरेको दीर्घकालिन सोच हासिल गर्नका लागि सम्वन्धित सबै तह र क्षेत्रका सरोकारवालाहरुको क्षमता, स्रोत र साधनहरुको अधिकतम परिचालन गर्ने ।

[1] *मर्यादित महिनावारी मानव अधिकारको सवाल हो जहाँ महिनावारीलाई प्राकृतिक रुपमा लिई आधारभूत आवश्यकताका सबै पक्षहरु जस्तै आवास, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य, कानुनी सुरक्षा, सशक्तिकरण, वातावरण, खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा सुबिधामा भेदभाव रहित पहुँचका साथै स्वतन्त्र भई ससम्मान बाच्न पाउने अवस्था विद्यमान हुनेछ ।*

७. लक्ष्य

महिनावारी ब्यबस्थापनका लागि आधारभूत सेवा र सुविधाहरूको सहज उपलब्धता, पहुँच, पर्याप्तता र प्रयोग सहित महिलाले स्वस्थ, सुरक्षित र सम्मानित जिवनयापन गर्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने ।

८. उद्देश्य

- महिनावारीलाई मानव अधिकारको रुपमा स्थापित गर्दै शिक्षा र जनचेतनाको अभिवृद्दि गर्ने।
- महिनावारी सम्वन्धमा समाजमा देखिएका रुढीवादी /कुसंस्कार/कुरीति अन्धविश्वास सम्वन्धी धारणा र अभ्यासहरुलाई निरुत्साहित गर्दै निर्मुल गर्ने ।
- महिनावारी ब्यबस्थापनको लागि आधारभूत सेवा तथा सुविधाको उपलब्धता र पहुँच बढाउने ।
- जीवनका सबै चरणहरुमा उत्पन्न हुने महिनावारी सम्वन्धी शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यमा देखिने तत्कालीन र दिर्घकालीन समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्ने।

९. रणनीति

उद्देश्य	रणनीति
१) महिनावारीको सवाललाई मानव अधिकारको रुपमा स्थापित गर्दै शिक्षा र जनचेतनाको अभिवृद्दि गर्ने ।	१.१) विद्यमान क्षेत्रगत नीतिहरु समावेशी एवं महिनावारी मैत्री हुने गरि परिमार्जन तथा तर्जुमा गरिनेछ ।
	१.२) औपचारिक, अनौपचारिक शिक्षामा मर्यादित महिनावारीको पक्ष समावेश गरिनेछ ।
	१.३) महिनावारी अधिकारका लागि तथ्यमा आधारित पैरवी गरिनेछ ।
२) महिनावारी सम्वन्धमा समाजमा देखिएको रुढीवादी, कुसंस्कार, कुरीति र अन्धविश्वास सम्वन्धी धारणा र अभ्यासहरुलई निरुत्साहित गर्दै निर्मूल गर्ने ।	२.१) कसैले कसैलाई महिनावारीको कारण विभेद तथा हिंसा हुने गरी गरिने जुनसुकै क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्न त्यस्ता क्रियाकलापलाई दण्डनीय मान्ने गरि आवश्यक कानुनको तर्जुमा र विद्यमान कानुनमा उपयुक्त परिमार्जन गरिनेछ ।
	२.२) धार्मिक सामाजिक/राजनीतिक अगुवाहरु एवं धामी झाँक्री, संचारकर्मीहरुको अधिकतम परिचालन गरिनेछ ।
	२.३) समुदायलाई सशक्तिकरण गर्दै रुपान्तरित व्यक्ति, समुह र समुदायलाई पहिचान, प्रोत्साहन र परिचालन गरिनेछ ।

३) महिनावारी ब्यबस्थापनको लागि आधारभूत सेवा तथा सुविधाको उपलब्धता र पहुँच बढाउने।	३.१) सार्वजनिक स्थलहरुमा निर्माण गरिने खानेपानी तथा सरसफाइको सेवा तथा सुविधाहरु वातावरण तथा उपयोगकर्ता मैत्री[2] हुने गरी निर्माण गरिनेछ ।
	३.२) सार्वजनिक स्थलहरुमा रहेका मौजुदा खानेपानी तथा सरसफाइका संरचनाहरुलाई क्रमश उपयोगकर्ता मैत्री हुने गरी स्तरोन्नति गर्दै लगिने छ ।
	३.३) महिनावारी ब्यबस्थापनका लागि आवश्यक सामाग्रीहरुको[3] उचित र छनोटपूर्ण ब्यबस्थाको प्रवर्धन गरिनेछ ।[i]
	३.४) महिनावारीमा प्रयोग हुने सामानहरुलाई आधारभुत आवश्यकताका सामाग्रीको रुपमा मान्यता दिइ प्रयोग हुने सामाग्रीहरुको स्थानीय उत्पादन एवं बजार उपलब्धताको लागि प्रोत्साहित गरिनेछ ।[ii]

उद्देश्य	रणनीति
४) जीवनका सबै चरणहरुमा देखा पर्ने महिनावारी सम्बद्ध तत्कालीन र दिर्घकालीन शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरुलाई ब्यबस्थापन गर्ने	४.१) महिनावारी सम्वन्धी शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यलाई[4] सम्वोधन गर्न छुट्टै विशेष (Stand-alone) कार्यक्रमको ब्यबस्था गर्ने ।
	४.२) हरेक स्वास्थ्य संस्थालाई महिनावारी स्वास्थ्य मैत्री[iii] बनाउने ।

---

[2] उपयोगकर्ता मैत्री खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाका सुविधाहरुः Toilet (Space, Sex segregated cubicle), disposal facilities, water supply, MHM in emergency kit, soap , आरामकक्ष

[3] Panty, Disposable/Reusable Pad, Menstrual Cups, Tampons, Pantyliner, Menstrual Panty, Lagauti

[4] Areas of Counseling, *Puberty, Early Marriage, Menstruation Cramps Management, Heavy Bleeding, Irregular Bleeding, Suppression, Psychosocial Problems, Menopause, RTIs, Menstruation related infections prevention etc.*

१०. नीति कार्यान्वय ब्यबस्था

(१) मर्यादित महिनावारी सम्वन्धमा बनेको यो राष्ट्रिय नीति अन्तर्सम्बन्धित बिषय क्षेत्रगत नीतिको रुपमा रहनेछ,

(२) कानुनी ब्यबस्था : यस नीतिको प्रभाबकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानुनको तर्जुमा वा मौजुदा कानुनमा परिमार्जन आवश्यक भए सो समेत गरिनेछ । त्यसैगरी आवश्यक निर्देशिका, कार्यबिधि एवम मापदण्डहरु आदि तर्जुमा गरी लागु गरिने छ,

(३) संस्थागत व्यबस्था : यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि फोकल प्वाइन्टका रुपमा सरकारका तिनवटै तह अन्तर्गत खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र हेर्ने निकाय तोकिने छ भने कार्यान्वयनको अनुगमन एवं प्रतिबेदनको अन्तिम जिम्मेवारी तत्-तत् तहका सरकार प्रमुखहरुको हुनेछ । अन्तर्सम्वन्धित विषय भएकाले अन्य सम्बन्धित बिषयगत मन्त्रालय, बिभाग एवम निकायहरुले यस नीति कार्यान्यनमा आ-आफ्नो तहबाट सहयोग पु-याउने छन् ।

(४) अनुगमन तथा मुल्याङ्कन :

१) यो नीति कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन निम्नानुसार हुने छ :-

- केन्द्र स्तरमा खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालय मार्फत ,
- प्रदेश स्तरमा स्वास्थ्य तथा सामाजिक विकास हेर्ने मन्त्रालय मार्फत र
- स्थानीय स्तरमा स्थानीय सरकारले गर्ने छ ।

हरेक तहका सरकार प्रमुखबाट अनुगमनको वार्षिक स्थिति प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिने छ ।

२) यो नीति कार्यान्वयनको प्रभावकारीताको मूल्याकंन निम्नानुसार गरिने छ :-

- प्रभाकारीता मूल्याकंन केन्द्रिय तहवाट प्रदेश र स्थानीय तह समेतको समन्वयमा हरेक ५/५ वर्षमा गरिने छ,
- प्रभावकारिता मूल्याकंनका लागि विज्ञ-परामर्शदाता छनौट गरी सम्पादन गरिने छ,

११. मान्यता

यस नीतिको सफल कार्यान्वयनमा देहायका सहजकारी वातावरणको उपलब्धता हुने मान्यता राखिएको छ :-

क) मर्यादित महिनावारी को बिषय अन्तर्सम्बन्धित एवम बहुसरोकारको विषय भएको हुँदा सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरुको स्वस्फुर्त समन्वय, सामञ्जस्य एवम सहकार्य हुने छ,

ख) आधा आकाश ढाक्ने जनसंख्याको हिस्साको हित प्रवर्द्धनको विषय भएको हुँदा यस नीतिको सफल कार्यान्वयनमा सम्बन्धित सबै तहका सरकार प्रमुखहरुले स्वयमले नै यथोचित चासो र महत्व दिनेछन,

ग) यस नीति कार्यान्वयनका लागि प्रस्तावित कार्य योजनाका लागि आवश्यक साधन र श्रोतको पर्याप्त उपलब्धता हुने छ ।

उपरोक्त सहजकारी वातावरणको अभाव हुन गएको खण्डमा यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा चुनौती खडा हुने देखिन्छ ।

१२. नीति परिमार्जन

क) यस नीति अनुकूल नभएका सबै नीतिहरु तथा कानुनहरु सम्बन्धित निकायले यो नीति अनुकूल हुने गरी परिमार्जन गर्नु पर्ने छ,

ख) आवश्यकता अनुसार यस नीतिको पुनरावलोकन एवम परिमार्जन गर्न सकिने छ,

ग) आवधिक प्रभावकारीता मूल्याकंनका आधारमा नीति पुनरावलोकन एवम परिमार्जनको गुञ्जायस देखिएमा सो को अगुवाई सम्बद्ध सरोकारवालाहरु समेतको समन्वय र सहभागीतामा खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र हेर्ने संघीय मन्त्रालयले गर्ने छ ।

१३. कार्य योजना (Action Plan)

उद्देश्य	कृयाकलाप	समय सिमा	जिम्मेवारी	परिणाम सूचक
१) महिनावारीलाई मानव अधिकारको रुपमा स्थापित गर्दै शिक्षा र जनचेतनाको अभिवृद्दि गर्ने ।	१.१) राष्ट्रिय खानेपानी तथा सरसफाइ नीतिलाई महिनावारी मैत्री हुने गरि परिमार्जन गर्ने।	०७४/०७५	खानेपानी मन्त्रलय	महिनावारी मैत्री नीति कार्यन्वयनमा आएको हुने ।
	१.२) सरसफाइ गुरुयोजना अध्यावधिक गर्दा मर्यादित महिनावारीका पक्षहरु समावेश गर्ने ।	०७४/०७५	खानेपानी मन्त्रालय	सरसफाइ गुरुयोजना अध्यावधिक भई कार्यन्वयनमा आएको हुने ।
	१.३)राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७१ मा महिनावारी अवयवहरु (components) समावेश गरी परिमार्जन गर्ने।	०७४/०७५	स्वास्थ्य मन्त्रालय	महिनावारी मैत्री स्वास्थ्य नीति कार्यन्वयनमा आएको हुने ।
	१.४) राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले मर्यादित महिनावारीका पक्षहरु समान रुपमा लागु हुने गरी सरकारी र नीजि विद्यालयहरू एवं अनौपचारिक शिक्षामा समावेश गर्ने गरी परिमार्जन गर्ने ।	०७४/०७५	शिक्षा मन्त्रालय	महिनावारी मैत्री नीति कार्यन्वयनमा आएको हुने ।
	१.५) महिनावारी सम्वन्धी विभेद र हिंसालाई कसुर मान्ने गरी उपयुक्त कानुनको तर्जुमा गर्ने ।	०७४/०७५	महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	उपर्युक्त कानुन कार्यन्वयनमा आएकोहुने।
२) महिनावारी सम्वन्धमा समाजमा देखिएको रुढीवादी, कुसंस्कार, कुरीति अन्धविश्वास सम्वन्धी धारणा र अभ्यासहरुलई	२.१) धार्मिक/ सामाजिक/ राजनीतिक अगुवाहरु, धामी झाक्री, संचारकर्मी आदिलाई लक्षित गर्दै प्रशिक्षक प्रशिक्षणका तालिम निर्देशिका तयार गरी त्यस्ता व्यक्तिहरु स्रोत व्यक्तिका रुपमा प्रयोग गरी विभिन्न तहमा तालिमका कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।	२०७४/०७५ देखि निरन्तर	बिषय क्षेत्रगत तालिम केन्द्रहरु	प्रभावकारी प्रशिक्षण मार्फत महिनावारी सम्वन्धमा समाजमा देखिएको रुढीवादी र कुसंस्कार र कुरीति अन्धविश्वास

निरुत्साहित गर्दै निर्मुल गर्ने ।				सम्वन्धी धारणा र अभ्यासहरु क्रमश निरुत्साहित हुदै निर्मुल भएको हुने ।
	२.२) संचारगृह तथा संचारकर्मीहरुले महिनावारीको मुद्दालाई सामाजिक उत्तरदायित्व बहन गरी मर्यादित महिनावारी सम्वन्धि जनचेतना तथा जागरणका कार्यक्रमहरु गर्न गराउन प्रोत्साहन गर्ने ।	निरन्तर	संचारगृह तथा संचारकर्मी	संचार क्षेत्र मर्यादित महिनावारीका सवालमा सचेत, सुसूचित र उत्तरदायी भएको हुने ।
	२.३) मर्यादित महिनावारी सम्वन्धी विभिन्न किसिमका सचेतनामूलक साथै सकारात्मक धारणा, आनिबानी र अभ्यासमा परिवर्तन गर्ने खालका क्रियाकलापहरु (अभियान, गोष्ठी, कार्यशाला, सम्मेलन, प्रवचन, छलफल, Talk Show आदी) अधिकाधिक प्रयोग गर्ने।	निरन्तर	सबै सरोकारवालाहरु	महिनावारी सम्वन्धमा समाजको ज्ञान, धारणा, आनिबानी र अभ्यासमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुने।
	२.४) महिनावारीमा सक्रिय योगदान पुर्‍याएका, रुपान्तरित भएका व्यक्ति, संस्था, समुदायको पहिचान गरी पुरस्कृत गर्ने।	निरन्तर	स्थानीय सरकार	मर्यादित समाज सृजना गर्न योगदान पुगेको हुनेछ ।
३) महिनावारी ब्यवस्थापनको लागि आधारभूत सेवा तथा सुविधाको उपलब्धता र पहुँच बढाउने।	३.१) सार्वजनिक स्थल[5]हरुमा निर्माण गरिने खानेपानी तथा सरसफाइको सेवा तथा सुविधाहरु वातावरण तथा उपयोगकर्ता मैत्रीहुने गरी निर्माण गर्ने साथै मौजुदा संरचनाहरुमा समेत वातावरण तथा उपयोगकर्ता मैत्री हुने गरी संरचनाहरुलाई स्तरोन्नती गर्दै लगिने।	WaSH SDP अनुसार	खानेपानी मन्त्रालय / सरोकारवालाहरु	बाल, लैगिक, अपाङ्कता तथा वातावरण (CGDE) मैत्री WaSH सेवाहरुको सहज उपलब्धता भएको हुने।

[5] *सार्वजनिक स्थल जस्तै कार्यालय, विद्यालय, कलेज, स्वास्थ्य संस्था, बस बिसौनी, हाट बजार, मेला, धार्मिक तथा मनोरन्जन स्थल आदी*

	३.२) महिनावारीमा प्रयोग हुने सामाग्रीहरुको प्रभावकारी सामाजिक वजारिकरण गर्ने। स्थानीय स्तरमा समेत महिनावारी उद्यमशीलताका कार्यक्रमहरु प्रवर्धन गर्ने ।	हाल देखि निरन्तर	निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्र	सुसूचित छनौटको अवसरको सिर्जना भएको हुने। महिनावारीमा प्रयोग हुने सामाग्रीहरुको सहज र सुपथ उपलब्धता भएको हुने।
४) जीवनका सबै चरणहरुमा उत्पन्न हुने महिनावारी सम्वन्धि शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यमा देखिने तत्कालीन र दिर्घकालीन समस्याहरुलाई ब्यबस्थापन गर्ने	४.१) महिनावारी सम्वन्धि शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यलाई सम्वोधन गर्न छुट्टै विशेष कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।	०७४/७५ देखि निरन्तर	स्वास्थ्य मन्त्रालय	महिनावारी सम्वन्धि शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यमा सुधार आएको हुने ।
	४.२) हरेक स्वास्थ्य संस्थालाई <u>महिनावारी स्वास्थ्य मैत्री</u>[6] बनाउन निम्न कुराहरु गर्नेः • मनोविमर्श तालिम, • तालिम निर्देशिका • महिनावारी ब्यबस्थापनका सामाग्रीहरु • मनोविमर्शका लागि आवश्यक गोपनियता ब्यबस्थापन • खा.पा.तथा सरसफाइ सुविधा	७४/७५ देखि निरन्तर	स्वास्थ्य मन्त्रालय	हरेक स्वास्थ्य संस्था महिनावारी मैत्री भएको हुने।
५) अनुसन्धान, विकास तथा अभिलेखन		निरन्तर	सबै सरोकारवालाहरु र स्थानीय	समय सान्दर्भिक कार्यक्रमहरु संचालन भएको हुने ।

---

[6]महिनावारी स्वास्थ्य मैत्री स्वास्थ्य संस्था हुनका लागी महिनावारीका बारेमा बुझेको दक्ष स्वास्थ्य कर्मि, महिनावारी सम्बन्धि मनोसामाजिक परामर्शको ब्यबस्था, नियमित तालिमको ब्यबस्था, महिनावारी सम्वन्धि सम्पुर्ण जानकारी दिने ब्यबस्था जस्तै महिनावारी चक्र सम्वन्धि जानकारी, महिनावारी हुँदा देखिन सक्ने समस्याहरु र त्यसका समाधानहरु स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हुने सेवाहरु, स्वास्थ्यकर्मी तथा स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय र विद्यार्थीहरु (छात्र छात्राहरु) को भूमिका, महिनावारी हुँदा प्रयोग गरिने सामाग्री जस्तै स्थानीय कपडाको प्याड र गर्नुपर्ने सरसफाइ ब्यबस्थापन सम्वन्धी जानकारी, ब्यक्तिगत सरसफाइ तथा केही स्वास्थ्य आदी बारेमा ध्यान दिनु पर्ने ।

		सरकार	
६) अनुगमन, मुल्याङ्कन र प्रतिवेदन (यस नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन, मुल्याङ्कन तथा प्रतिवेदनको जिम्मेवारी वडा समितिबाट सुरु भइ गाउँपालिका / नगरपालिका, प्रदेश तह हुँदै केन्द्र सम्मै आवश्यक समन्वय हुनेछ ।)	निरन्तर	तिन वटै तहका क्षेत्रगत नेतृत्वदायी निकायहरू	मर्यादित महिनावारी नीतिको कार्यान्वयनको प्रभावकारी प्रतिवेदन तथा संप्रेषण भएको हुने ।

[i] *Promotion of informed choices*

[ii] स्थानीय स्तरको उत्पादनमा कर सहुतियतको व्यवस्थागर्ने ।